

MİLLÎ MÜCADELE'DE BURSA ULEMASI: YUNAN İŞGALİNDE BURSA'DA SALTANATA BAĞLILIK MİTINGİ*

CELİL BOZKURT**

ÖZ

Millî Mücadele'de Bursa, saltanat yanlıları ile Kuvayımillîye destekçisi halk arasında bölünmüş durumdaydı. Bursa'nın Millî Mücadele yazgısında Bursalı ulema ve din adamları belirleyici oldu. Kuvayımillîye destekçisi ulemanın etkin olduğu taşranın aksine Bursa merkezde halife padişaha bağlı olan ulema ağırlıktaydı. İstanbul hükümetinin Kuvayımillîye aleyhinde yayımladığı fetvadan sonra Bursa'daki kontrol saltanat yanlısı ulemanın eline geçti. Millî Mücadele aleyhtarı ulemanın Yunan ordusunun “halife ordusu” olduğu yönünde yaptığı propaganda Bursa'nın direnmeden Yunan işgaline girmesine zemin hazırladı. Bursa ulema ve eşrafının Yunan güdümünde Bursa'da yaptığı saltanata bağlılık mitingi ve Kuvayımillîye aleyhinde hazırladığı beyanname, Millî Mücadele tarihi açısından büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ankara Fetvası, Bursa, Kuvayımillîye, Millî Mücadele, Ulema.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Düzce/TÜRKİYE, celilbozkurt@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6103-1642

BURSA’S ULÂMA IN THE NATIONAL STRUGGLE: THE MEETING OF LOYALTY TO THE SULTANATE IN BURSA DURING THE GREEK OCCUPATION

ABSTRACT

In the National Struggle, Bursa was divided between the supporters of the sultanate and the people who supported the Kuvayimilliyeye (National Forces). Bursa's ulâma and clergy were decisive in the fate of Bursa's National Struggle. Unlike the provinces in which the Ulama who support the Kuvayimilliyeye were active, in the center of Bursa, the ulâma who were loyal to the caliph sultan were dominant. After the fatwa issued by the Istanbul Government against the Kuvayimilliyeye, the pro-sultanate ulema took control of Bursa. The propaganda made by the anti-National Struggle ulâma that the Greek army was the “army of the caliph” paved the way for Bursa to enter the Greek invasion without resistance. The meeting of loyalty to the sultanate held in Bursa under the guidance of the Greeks and the notables of Bursa and the declaration prepared against the National Forces are of great importance in terms of the history of the National Struggle.

Keywords: Bursa, Fatwa of Ankara, Kuvayimilliyeye (National Forces), National Struggle, Ulâma.

GİRİŞ

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Erzurum ve Sivas kongreleriyle yürüttükleri millî iradeyi uyandırma faaliyetlerini, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açtıkları Türkiye Büyük Millet Meclisiyle yeni bir boyuta taşıdı. Böylelikle Anadolu'da biri İstanbul diğeri Ankara merkez olmak üzere iki başlı bir yönetim doğmuş oldu. Bu şekilde iki yönetim arasında bir seçim yapmak zorunda kalan Türk insanı, ciddi bir ikileme düşmüş oluyordu. Padişah ve İstanbul hükûmetleri, bir meşruiyet kaynağı olarak halkı kazanmak ve kendi otoritesini kurmak amacıyla dini ve din adamlarını istismar eden bir politikaya yöneldi. Onlara göre, din adamlarının yapacağı duygusal ve yönlendirici bir propaganda, halkın halife padişah yanında durmasını sağlayabilirdi. Bu bağlamda Damat Ferit Paşa hükûmeti, Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'nin kaleminden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hakkında bir “fetva-yı şerife” yayımladı. Fetvada Millî Mücadele hareketini idare edenlerin Padişah hükûmetini tanımadıkları, Halife'ye karşı geldikleri, halkı isyana teşvik ederek ülkede asayiş bozdukları vurgulandı. Ayrıca “bağî” olarak tanımlanan bu şahıslardan memleketi temizlemenin “vacib” olduğu ve öldürülmelerinin dinen “meşru ve farz” olduğu belirtildi¹.

Ankara hükûmeti, halkın işgallere karşı uyarılmasında din duygusunun güçlü bir motivasyon aracı olduğunun farkındaydı. Millî Mücadele liderlerine göre, dinin birlik ve mücadele ruhundan azami derece istifade edilmeliydi. Bununla birlikte İstanbul'un dini istismar eden propagandalarına aynı şekilde din olgusuna dayalı bir karşı propagandayla mücadele edilmeliydi. Ankara yönetimi, İstanbul hükûmetinin Millî Mücadele karşıtı fetvasına Ankara Müftüsü Rifat Efendi başkanlığında 153 müftünün imzaladığı fetvayla karşılık verdi. Fetvada İstanbul hükûmetinin fetvasının yok hükmünde olduğu ve Millî Mücadele'nin dinen “farz” olduğu vurgulandı².

Millî Mücadele ruhunun doğuşunda ve halkın işgallere karşı örgütlenmesinde Anadolu'da bulunan din adamlarının büyük katkısı oldu. Birçok din adamı, Kuvayımiliye saflarında mücadele ederken birçoğu da Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının kurulmasında önemli katkılar sağladı. Böylelikle din adamları, Millî Mücadele fitilini ateşleyen lider unsurlar olarak

¹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 3, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s.88-90.

² Ali Sarıkoyuncu, **Millî Mücadele'de Din Adamları**, Cilt I, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007, s.146-159.

ön plana çıktı³. Millî Mücadele'nin liderliğini yürüten Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da halkın örgütlenmesinde ve işgallere karşı bir direniş ruhunun oluşturulmasında dinden ve din adamlarından azami ölçüde faydalandı⁴.

İstanbul hükümetlerinin, Millî Mücadele'de uyguladığı din istismarı politikalar ve Ankara aleyhinde yayımladığı fetvalar, Anadolu'nun birçok şehrinde ayaklanmaya ve huzursuzluğa neden oldu. Bu şehirlerden birisi de Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti, ayrıca saltanat ve hilafet duygularının güçlü olduğu Bursa idi. Bursa'nın Millî Mücadele tarihine dair önemli araştırmalar yapılmasına rağmen Bursa ulemasının ve din adamlarının Millî Mücadele'deki rolüne dair bağımsız bir araştırma yapılmış değildir. Özellikle Yunan işgali döneminde Bursa'da yapılan fakat henüz gün yüzüne çıkmamış saltanata bağlılık mitingi, Millî Mücadele ve Bursa'nın yakın geçmişi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu makalede Bursa ulemasının Millî Mücadele'deki faaliyetleri ve işgal döneminde Bursa'da yapılan saltanata bağlılık mitingi analiz edilecektir. Araştırmada arşiv belgeleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) zabıtlarına ağırlık verilirken, hatırat ve diğer ikincil kaynaklar da kullanılmıştır.

I. Mütareke Döneminde Bursa Uleması

Bursa, Konya'dan sonra Anadolu'da en çok medresenin⁵ bulunduğu şehir idi. Millî Mücadele'de Bursa'da özellikle de merkezde hilafet ve saltanata bağlı güçlü bir ulema sınıfı mevcuttu. Bunlar, işgal döneminde mutlak kurtuluşun ancak halife padişahın buyruklarına sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün olabileceğine inanıyor, saltanata karşı olan bütün faaliyetleri bir isyan ve din karşıtlığı olarak yorumluyordu. Bunlara göre Millî Mücadele,

³ Recep Çelik, **Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s.106-115.

⁴ Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s.29-35.

⁵ Millî Mücadele döneminde Bursa'daki medreselerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'ne ait bir istatistik bu hususta fikir verebilir. Raif Kaplanoğlu'nun verilerine göre, 1905-1906 yıllarında Bursa'da 33 medresede 10.471 talebe bulunmaktaydı. 1911'de Bursa'da 34 medresenin kaydı bulunmaktadır. Bk. Raif Kaplanoğlu, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)**, Avrasya Etnograf Yayınları, İstanbul 2006, s.163.

padişahın saltanat hukukuna ve meşru hükûmetlerine karşı açıkça bir isyan ve anarşi hareketiydi⁶.

Bursa'da Millî Mücadele'ye karşı faaliyetleriyle bilinen en meşhur din adamı, şüphesiz Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'dir. Varna-Pazarcık doğumlu olan Ömer Fevzi Efendi, Meclis-i Mebusan'da Bursa'yı temsil etti. İşgal döneminde Yüzelliliklerden Aziz Nuri Bey'le⁷ birlikte köy köy dolaşarak halkı Kuvayımilliye'ye karşı örgütlemeye çalıştı. Ayrıca, Gümülcineli İsmail ve Nemrut Mustafa'nın Bursa valiliği yaptıkları dönemde Ahmet Anzavur'un başlattığı isyana destek verdi. Kuvayımilliye aleyhtarı faaliyetlerinden dolayı millî güçlerce Kütahya'ya sürgün edildi. Bursa'nın Yunan işgaline girmesinin ardından Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi tarafından Bursa Müftüsü olarak atandı. Aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Partisinin Bursa başkanlığını yürüttü. Ömer Fevzi Efendi, işgal döneminde Yunanlılarla tam bir iş birliği içinde hareket etti. Yunan güdümünde Bursa'da kurulması düşünülen “muhtar⁸” devletin çalışmalarında aktif rol aldı. Anadolu'ya birliklerini teftişe gelen Yunan Kral Konstantin'e tebrik telgrafi çekecek kadar Millî Mücadele'ye muhalifti⁹. Millî Mücadele'den sonra Yüzellilikler listesinin “Mülkiye ve Askerler” bölümünde 41. sırada “Sabık

⁶ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s.78-79.

⁷ Aziz Nuri, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ileri gelenlerindendi. Parti'nin İttihatçılara karşı mücadelesini kaybetmesi üzerine Mısır'a sürgün edildi. Mütareke Dönemi'nde ülkeye dönen Aziz Nuri, Bursa'da Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin il başkanlığını yaptı. Bu sırada Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi ile birlikte hareket ederek Kuvayımilliye'yi bitirmeye çalıştı. Bunun üzerine millî kuvvetler tarafından tutuklanarak Kütahya'ya ardından Uşak'a sürgün edildi. Bursa'nın Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine Bursa'ya gelerek Vilayet Muhacirun Müdürlüğüne atandı. Bir süre Bursa valiliğine vekâlet etti. Millî Mücadele'den sonra “Bursa vali vekil-i esbakı Aziz Nuri” kaydıyla Yüzellilikler'e dâhil edildi. Bk. Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998, s.178.

⁸ Sakarya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da tutunamayacağını anlayan Yunanlılar, Anadolu'da kendilerine bağlı bir takım muhtar idareler oluşturarak nüfuzlarını korumak istiyordu. Bu konuda ilk adım, İzmir'de planlanan “Garbi Asya-i Sügra Muhtariyeti” (Küçük Batı Anadolu Özerkliği) adıyla atılmıştır. Benzer bir girişim, 1921'nin sonlarına doğru Bursa'da “Muhtar Anadolu Müslüman Devleti” adıyla yapılmıştır. Bir İngiliz ve Yunan ortak planı olan “Muhtar Anadolu Müslüman Devleti”, Hristiyan bir vali tarafından yönetilen fakat dini işlerinde Halifeye bağlı olan bir idareye sahip olacaktı. Bursa'da kurulması düşünülen “muhtar” devlet için bk. Celil Bozkurt, “Yunanlıların Millî Mücadele'de Bursa'da İdare-i Muhtariye Kurma Çabaları”, **100. Yılında 19 Mayıs ve Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu, 11-14 Haziran 2019, Samsun**, Türk Tarih Kurumu, (Basılmamış bildiri).

⁹ Erdeha, a.g.e., s.206.

Bursa Müftüsü Ömer Fevzi” kaydıyla yer aldı¹⁰. Bursa milletvekili Necati Bey, TBMM’de Yüzellikler’in müzakeresinde Ömer Fevzi Efendi için “Vahdettin'den daha melundur” diyordu¹¹.

Bununla birlikte Bursa’da işgaller karşısında padişahın acizliğini ve etkisizliğini görmüş vatansever bir ulema gurubu da mevcuttu. Bunlar, Türk milletinin işgal altında dini vecibelerini yerine getiremeyeceğine dolayısıyla işgalcilere karşı silahlı mücadelenin bir din emri olduğuna inanmıştı. Bu bağlamda Millî Mücadele’ye gönülden destek veren bu din adamları, gerektiğinde birçok tehlikeyi göze alarak millî faaliyetlerde görev aldı. Örneğin Karacabey Müftüsü Mustafa Fehmi Efendi, Millî Mücadele’de I, II. ve III. İcra Vekilleri Heyeti’nde Umur-u Şer’iye Vekili olarak görev yaptı¹². Yine Bursa Vaizi ve Nakşibendi Dergâhı Şeyhi Servet Efendi (Akdağ), I. TBMM’de Bursa Milletvekili ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyeliği görevinde bulundu. TBMM hükûmetinin Anadolu insanını kazanmak amacıyla oluşturduğu İrşat Heyeti’nin fikrî ve fiili kombinasyonunda Şeyh Servet Efendi’nin faaliyetleri belirleyici oldu¹³.

Ankara Müftüsü Rifat Efendi tarafından hazırlanan ve 153 din adamının imzaladığı “Fetva-yı Şerife”de 27 Bursalı din adamının imzası bulunmaktadır. Bu din adamları şunlardı:

1. Bursa Müftüsü Ahmet Hamdi,
2. İnegöl Müftüsü Fehmi,
3. Yenişehir Müftüsü Hüseyin Hüsni,
4. Gemlik Müftüsü Ahmet Vasfi,
5. Kirmasti Müftüsü Osman,
6. Orhaneli Müftüsü Yusuf Ziya,
7. Mudanya Müftüsü Mehmet Niyazi,
8. Bursa Milletvekili ve Karacabey Eski Müftüsü Mustafa Fehmi (Gerçekler),

¹⁰ Erdeha, a.g.e., s.226.

¹¹ TBMM GCZ. Devre 2, Cilt 4, 16 Nisan 1340 (1924) s.442.

¹² TBMM Albümü (1920-2010), Cilt I (1920-1950), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2010, s.19.

¹³ TBMM Albümü, s.19.

9. Bursa Milletvekili Ulemadan Şeyh Abdullah Servet (Akdağ),
10. Bursa Ulemasından Müderrisler Başkanı Hacı Yusuf,
11. Bursa Eski Müftüsü ve Çelebi Sultan Medresesi Müderrisi Ömer Kamil,
12. İkinci Murat Medresesi Müderrisi Hacı Sadık,
13. Ulu Cami Mahallesi Şeyhi Hacı Ahmet,
14. Hüseyin Çelebi Medresesi Müderrisi Mehmet Kamil,
15. Çendik Medresesi Müderrisi Mehmet Emin,
16. Giritli Ahmet Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir,
17. Bayazıt Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir,
18. Vaiziye Medresesi Müderrisi Hafız Faik,
19. Mehmet Vani Medresesi Müderrisi Mehmet Sabit,
20. İvazpaşa Medresesi Müderrisi Sadık,
21. Müderrislerden ve Medrese Öğretmenlerinden Mustafa Rıfat,
22. Kurşunluzade Medresesi Müderrisi Ali Rıza,
23. Dar'ül Hilafet'ül Aliyye Medresesi Bursa Şubesi Müdürü Abdullah (Saner),
24. Fazıl Abdurrahman Medresesi Müderrisi Yusuf Kenan,
25. Mekteb-i Sultani (Erkek Lisesi) Din Bilimleri Öğretmeni Celalaettin,
26. Bursa Müftüsü Müsevvidi (kâtibi) Ahmet İzzet,
27. Hamzabey Medresesi Müderrisi Abdurrahman Zührü¹⁴.

Bunların içinde Bursa Müftüsü Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin Yunan işgali atında yürüttüğü millî faaliyetler takdire şayandır. Bursa, Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde Hacı Ahmed Efendi Bursa Müftüsü idi. Şehirde güçlü nüfuzları bulunan saltanatçı ulemanın aksine Hacı Ahmed Efendi, Millî Mücadele'yi destekledi ve bu yönde ahaliyi bilinçlendiren vaazlar verdi. Fakat Yunan işgaliyle birlikte şehirde otorite kuran Damat Ferit Paşa hükûmeti,

¹⁴ Bu din adamları için bk. Sarıkoyuncu, a.g.e., s.153-158.

müftü hakkında derhâl tahkikat icrasına başladı. Bu bağlamda görevlendirilen mülkiye müfettişi Sadi Bey, Dâhiliye Nezaretine sunduğu 29 Temmuz 1920 tarihli raporunda, müftüyü Kuvayımillî nam altında işlenen birçok cinayata iştirak etmek, “Kuva-yı bağıyenin” fetvalarını kabul ve bunları mahalli ulemaya tasdik ettirmek ve “bağilerin” harekâtına meşruiyet kazandırmak için her tarafa propaganda yapmaktan suçlu buldu. Ayrıca, müftünün memuriyetinin kesinlikle “caiz” olmayacağını vurgulayarak meşihat makamı tarafından azlini ve hakkında “takibat-ı kanuniye”de bulunulmasını tavsiye etti¹⁵. Müftü Hacı Ahmed Efendi, müfettiş raporu doğrultusunda Meşihat Dairesi tarafından “ifna ve gayr-i kabil-i telif ahvaline mebni” olarak görevinden azledildi¹⁶. Buna ilaveten müftü, yargılanmak üzere İkinci Divan-ı Harbi-i Örfî’ye havale edildi¹⁷.

Millî Mücadele’de Bursa’da takdirle bahsedilmesi gereken din adamlarından biri de Cami-i Kebir (Ulucami) hatibi Batumlu Mehmed Efendi’dir. Bursa Müftüsü Ömer Fevzi ve Evkaf Müdür Vekili İsmail Hakkı gibi iş birlikçiler tarafından Yunan işgali sırasında göreve getirilen Mehmed Efendi, beklenenin aksine Kuvayımillîye lehinde yaptığı faaliyetlerle dikkat çekti. Fakat işgal sonrasında Mehmed Efendi hakkında halkta oluşan “şahsına nefret ve adem-i emniyet his ve müşahede edilmesi” üzerine Evkaf Müdürlüğünün delaletiyle tahkikat yapıldı¹⁸. Tahkikatı gerçekleştiren Vilayet Polis Müdüriyetinin Mehmed Efendi hakkındaki bulguları şunlardır:

1. “Firari Vahideddin ve avanesinin, mücahidin-i millet aleyhine” neşrettiği fetva ve yayınlar üzerine Bursa’da toplanan ulema meclisinde¹⁹, mezkûr neşriyatın “hilaf-ı şer’î” olduğu yönünde hazırlanan beyannameye imza atan ilk din adamıdır.

2. İşgal zamanında Kuvayımillîye lehinde halkı irşat etmek teklifini tereddütsüz kabul ederek Yunan işgalinde kalan Gemlik ve havalisinde irşat faaliyetlerinde bulundu.

¹⁵ BOA., DH. İ.U.M. 11/9. Lef 2.

¹⁶ BOA., DH. İ.U.M. 11/9. Lef 6.

¹⁷ BOA., DH. İ.U.M. 11/9. Lef 4.

¹⁸ BOA., HSDHADB 6/41. Lef 1.

¹⁹ Ali Fuat Paşa’nın 21/22 Nisan 1920’de Bursa Belediyesinde ulema ile birlikte hazırladığı beyannameye vurgu yapılıyor.

3. Yunan işgalinden hemen sonra Bursa Belediyesi'nde toplanan ulema meclisinde²⁰ alenen “Kuvayımillî aleyhinde düşünmek bile küfürdür” sözlerini sarf etti.

4. Kocaeli Gurub Kumandanı Halid Bey (Deli Halit Paşa) Fırkası'nın Bursa'ya geldiği sırada ahaliden topladığı yardımları “mücahidine” dağıtarak gurub kumandanının takdirini kazandı.

5. Kendisini Cami-i Kebir hitabetine işbirlikçi Evkaf Müdür Vekili İsmail Hakkı Bey getirmesine rağmen, onun günahlarına ortak olmadığı ve “Bu adamın beş vakit namaz kılmaktan başka hiç bir meziyeti yoktur” diyerek onun hakkındaki kanaatini ortaya koydu²¹.

Sonuç olarak Mehmed Efendi'nin işgal zamanında Kuvayımilliye aleyhinde “kavlên, fiilen ve keliman” bir harekette bulunmadığı fakat hitabet makamına iş birlikçi Evkaf Müdür Vekili İsmail Hakkı Bey'in yardımıyla geldiği için bazı kimseler üzerinde “su-i teessür ilga” ettiği vurgulandı²².

II. Ali Fuat Paşanın Bursa'ya Gelişi

İstanbul hükûmetinin Millî Mücadele'nin liderlerini “hain” olarak damgaladığı fetva, basın yoluyla duyurulmuş, şehir ve kasabalarda da duvarlara asılarak ahalinin dikkati çekilmişti. Fetvanın Bursa'da yarattığı olumsuz tepkiler daha ilk günden itibaren hissedilmeye başladı. Öyle ki Bursa'da bulunan 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey, 13 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta: “Eğer bu gece çarçabuk Ankara ve bunun gibi baş müftüleri ve ünlü İslam bilginleri tarafından gereken karşılık fetvalar alınmazsa durumun Bursa ilinde çok tehlikeli bir nitelik kazanması olası görülmektedir” uyarısını yaptı²³.

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması hasebiyle şehrin Millî Mücadele'de bir ağırlık merkezi olduğunun farkındaydı. Henüz Ankara fetvası imzalanmadan önce bir eylem planı hazırlayan Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'nın Bursa'ya giderek durumu kontrol altına almasını istedi. Ali Fuat Paşa, 19 Nisan 1920'de Bursa'da 56.

²⁰ Bursa ulema ve eşrafının 2 Eylül 1920'de Bursa Belediyesi önünde yaptığı saltanata bağlılık mitingine vurgu yapılıyor.

²¹ BOA., HSDHADB 6/41. Lef 2.

²² BOA., HSDHADB 6/41. Lef 3.

²³ Harp Tarihi Vesikalari Dergisi (HTVD), S 35, Vesika No:875.

Tümen Komutanı Bekir Sami Bey ve kalabalık bir ahali tarafından karşılandı. Ali Fuat Paşa, Bursa’da bulunan Kuvayımiliye yanlısı Libyalı Şeyh Sünusi Efendi’yi ziyaret etti. Ayrıca Bursa’da bulunan ulemayı dolaşarak padişah ve İstanbul hükûmetinin işgal altında olduğunu, bunların verdiği fetvaların hükümsüz sayılacağını ve Millî Mücadele’nin kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak kendilerinden destek istedi²⁴.

Bunun üzerine 21/22 Nisan 1920’de Bursa Belediyesinde ulemanın katılımıyla bir toplantı yapıldı. Ali Fuat Paşa, kürsüye çıkarak Temsil Heyeti’nin gönderdiği telgrafi okudu. Bir kaç saat süren toplantıda tam bir fikir birliğine varıldı. Ancak bu sırada genç bir hoca, “gerçek sizin bildiğiniz gibi değildir” diyerek toplantıyı dağıtmak istedi. Ayrıca, “Ne padişahımız efendimiz, ne de Hükûmet tutsak bir durumda değildir. Bizzat bu gerçeği efendimizin ağzından işittim” sözlerini sarf ederek kafaları karıştırmak istedi. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, iki polis eşliğinde söz konusu hocayı tutuklatarak duruma hâkim oldu. Yapılan aramada hocanın cebinden çeşitli evrak arasında İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennet’in²⁵ bir mektubu bulundu. Sonradan hocanın Bursalı olmadığı ve bir İngiliz ajanı olduğu anlaşıldı. Bunun üzerine şüpheleri dağılan din adamları, “Tutsaklıkta bulunduğu kesin olan fetva emininin fetvasıyla padişah iradesinin mutalamayacağı kesindir. Tümümüz bu kanıdayız” ibareli yazıyı teker teker imzaladı. Söz konusu yazının Ankara’ya Temsil Heyeti’ne gönderilerek ülke genelinde duyurulması sağlandı²⁶.

Bursa Belediyesinde gerçekleşen tarihî toplantıya katılan din adamlarının tam bir listesini vermek mümkün değildir. Ali Fuat Paşa, toplantıda “yetmiş seksen” civarında katılımcının bulunduğunu kaydetmektedir. Ankara fetvasına imza koyan Bursalı 27 din adamının bu toplantıya da katılmış olma ihtimali yüksektir. Bursa fetvası, ülke geneline hitap eden Ankara fetvasına kaynaklık etmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

²⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s.355-356.

²⁵ John Godolphine Bennett (1897-1974), Mütareke döneminde İngilizlerin istihbarat subayı olarak görev yaptı. İngilizlerin 16 Mart 1920’de Meclis-i Mebusan’ın basılması ve İttihatçı liderlerin tutuklanıp Malta Adası’na sürülmesiyle sonuçlanan operasyonunu yönetti. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun’a hareket iznini onayladı. Milli Mücadele taraftarlarına karşı İstanbul ve Anadolu’da kurduğu casusluk ağıyla dikkat çekti. Bu hususta bk. Serdar Yurtsever, **Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.179.

²⁶ Cebesoy, **a.g.e.**, s.355-356.

III. Bursa'nın Yunanlılarca İşgali

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan Yunan istilası, zamanla tüm Ege Bölgesi'ne yayıldı. İngiliz desteğinde ilerleyen düzenli Yunan birlikleri, 22 Haziran 1920 tarihinde altı tümenlik bir kuvvetle bir kaç cepheden Anadolu'yu işgale başladı. 30 Haziran'da Balıkesir, 2 Temmuz'da Mustafakemalpaşa ve Karacabey, Yunan birlikleri tarafından işgal edildi. Ardından, 6 Temmuz'da Gemlik ve Mudanya, 7 Temmuz'da da Karacabey düştü. Mustafa Kemal Paşa, Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey'e gönderdiği bir şifrede, Bursa'nın işgalinin yakın olduğunu, bu yüzden tahliye hazırlıklarının yapılmasını ve yetkinin şehirde yerel bir idareye bırakılmasını istedi²⁷. Ayrıca Bursa'da bulunan 56. Tümen Komutanı Bekir Sami Bey'e, şehrin millî kuvvet ve kurumlardan arındırılmasını fakat düşman karşısında bulunan birliklerin ancak askerî bir zorunluluk hâlinde geri çekilebileceğini emretti²⁸.

Hacim Muhittin Bey, 7 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği son yazıda Bursa'da olumsuz propagandaların tekrar filizlendiğini, Yunan ve İngiliz birlikleriyle birlikte "Halife Ordusu"nun da gelmekte olduğu yönünde bir beklentinin olduğunu vurguladı. Ayrıca Gemlik'e gelen İngilizlerle birlikte İnzibatçıların²⁹ da olduğuna dikkati çekti³⁰. Nihayet Yunanlılar, 8 Temmuz 1920'de hiç bir sivil direnişle karşılaşmadan Bursa'yı işgal etti. Bursa'yı müdafaa eden kuvvetlerden Yarbay Nazmi Bey komutasındaki 56. Tümen tamamen dağıldı. 20. Kolordu Komutanı Yarbay Bekir Sami Bey de İnegöl istikametinden Eskişehir'e çekildi³¹.

²⁷ Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.170.

²⁸ Aynı yer.

²⁹ Kuvayıinzibatiye (Hilafet ordusu), 18 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa hükûmeti tarafından "Kuva-yı Milliye namını taşıyan eşkiyayı tenkil" için kurulan bir askeri birlikti. Birlik, 4 bin kişilik üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşmaktaydı. Harbiye ve Dâhiliye Nezaretine bağlı olan birliğin başına Süleyman Şefik Paşa getirildi. Birliğin amacı; Düzce, Hendek ve Adapazarı civarında etkin olan Kuvayımilliye'yi etkisiz hale getirmektir. Ancak, Çerkez Ethem'in liderliğindeki Kuvayıseyyare kuvvetlerine karşı başarısız olan Kuvayıinzibatiye, bir süre sonra kaldırıldı. Bk. Tansel, **a.g.e.**, s.107-113.

³⁰ Hacim Muhittin Çarıklı, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967, s.276.

³¹ Tansel, **a.g.e.**, s.157-166.

Bursa'nın askerî ve sivil anlamda ciddi bir direniş göstermeden Yunanlılara teslim olmasında halife merkezli propagandaların rolü şüphesiz ki büyüktür. Bursa halkı, Yunanlıların Halife adına geldikleri ve “isyancı” Kuvayimilliyecilere karşı saltanat hukukunu koruduklarına inandırıldı. Bunda Bursa'da güçlü nüfuzları bulunan Hilafetçi din adamlarının faaliyetleri belirleyici oldu. Dönemin şahidi gazeteci Mümtaz Şükrü Eğilmez, Beşevler-Minareli Çavuş hattındaki Türk birliklerinin dağılmasında bu duygunun nasıl tahrik edici olduğunu şöyle anlatır: “Birliklerimizin savunmada direnmemelerinde en çok İstanbul taraftarı hocaların, Yunan birliklerini Padişahın askerleri olarak gösterip onlara silah atmamaları bakımından verdikleri telkinlerin büyük etkisi oluyordu³².” Aynı şekilde Türk ordusunun Apolyont Gölü batısında Abant Köprüsü'nde Yunanlılara karşı yaptıkları tahkimatta askerlerin nasıl iğfal edildiğini de şöyle anlatır: “Fakat neye yaradı ki, hıyanet cephesi bütün şiddetiyle Bursa bölgesinde işlemekteydi. Softalar ve hocalar, askerin arasına karışarak, ‘Anzavur ve yanındakiler, Padişahımızın Müslüman askerleridir. Onlara silah atanlar katil ve padişaha karşı hain olur’ demekte, erleri silahlarıyla kaçmaya zorlamaktadır³³.”

Emekli öğretmen Kazım Baykal da çocukluğunda yaşadığı işgali anlatırken ahali arasında halife ordusu olarak görülen “Yeşil Ordu”nun³⁴ gelmekte olduğu söylentisinin yayıldığını, bu havada sarıklı yeşil cübbeli askerler beklerken karşılına şapkalı ve kılıçları çekilmiş Yunan askerleri çıkagelince şaşırıldıklarını anlatmaktadır³⁵.

Bursa'nın işgal edilmesinde İngiliz destekli Yunan ordusunun Türk ordusuna karşı üstünlüğü belirleyici oldu. Ancak Bursa'yı müdafaa eden 56. Tümen ve Bursalılar arasında uzun süre yürütülen Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları aleyhindeki İstanbul kaynaklı propaganda da işgale zemin

³² Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Millî Mücadele'de Bursa**, Yay. Haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980, s.47.

³³ Eğilmez, **a.g.e.**, s.58-59.

³⁴ Yeşil Ordu, Millî Mücadele sırasında ortaya çıkan İslami çizgide ve emperyalizm aleyhtarı olan sol muhalefetin, Mayıs 1920'de kurduğu bir örgüttü. Bu, gerçek bir ordu değil, milliyetçi güçlerin maneviyatını düzeltmek ve padişahın “Hilafet Ordusu” adı altında faaliyet gösteren propagandacıların eylemlerine mukabelede bulunmak amacıyla düşünülmüş siyasi bir örgüttü. Bk. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.229.

³⁵ Yılmaz Akkılıç, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci Kitap (Mondros'tan İşgale)**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008, s.382-283.

hazırladı. Türk birlikleri, Bursa'dan çekilirken bile kendi soydaşlarının sözlü ve fiili hakaretlerine maruz kaldı³⁶.

Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali, tüm ülkede ve TBMM'de derin bir infiale neden oldu. Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olmak gibi bir imtiyaza sahip olan Bursa'nın neredeyse düşmana hiç direnmeden teslim olması, Kuvayımillî cenahında büyük moral çöküntüsüne yol açtı. Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa, Meclisin 8 Temmuz 1921 tarihli oturumunda Yunanlıların ilerleyişi ve cephelerin durumu hakkında milletvekillerine ayrıntılı bilgi verdi. Akabinde söz alan Mustafa Kemal Paşa, "...efendiler, bazı yerler işgal edilmiştir ve bunun üç misli daha işgal olunabilir. Fakat bu işgal hiç bir vakitte bizim imanımızı sarsmayacaktır" diyerek milletvekillerine moral aşıladı³⁷. Trabzon milletvekili Hamdi Bey ve otuz arkadaşı, 10 Temmuz 1920'de Bursa'nın işgalinin yarattığı travmanın bir nişanesi olarak meclis kürsüsüne kara bir örtü asılmasını teklif etti. Teklifin kabul edilmesinden sonra meclisin kürsüsüne Bursa'nın istirdadına kadar kara bir örtü asıldı. Bursa'nın düşmesinin mecliste yarattığı infial, milletvekilleri arasında sert tartışmaların yaşanmasına neden oldu. Bazı milletvekilleri, Bursa'yı işgal eden Yunan ordusunda Halife ordusundan da katılımların olduğunu ifade ederek İstanbul'u ihanetle suçladı. Burdur Milletvekili İsmail Subhi Bey, verdiği takrirden Halife ordusunun desteğinde Bursa'yı işgal eden Yunanlıların şehirde yaptıkları "tahrip, tahrik ve Müslüman Türk kızlarının ırzlarını hetk ve telvis" in bütün yurttan duyurularak bir "millî heyecan ve intikam" duygusunun uyandırılmasını istedi. Bursa milletvekillerinin bu oturumda sessiz kalması dikkati çekti³⁸.

TBMM'nin 12 Temmuz 1920 tarihli oturumunda Bursa'nın işgali tartışmaları aynı sertlikle devam etti. Mecliste ortaya çıkan hava, işgalde sorumlu görülen yetkililerden hesap sorulması idi. Oturumda söz alan Bursa kökenli Saruhan Milletvekili Mahmut Celal (Bayar) Bey, Bursalıları savunan ve sağduyu mesajları veren uzun bir konuşma yaptı³⁹. Daha sonra Vekiller Heyeti kararıyla 20. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey'in görevine son

³⁶ Saime Yüceer, **Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa 2001, s.80-82.

³⁷ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 2, Oturum 30, 8 Temmuz 1336 (1920), s.226.

³⁸ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 2, Oturum 31, 10 Temmuz 1336 (1920), s.236-249.

³⁹ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 2, Oturum 32, 12 Temmuz 1336 (1920), s.279-286.

verildi. Bekir Sami Bey, önce Antalya ve Havalisi Komutanlığı'na ardından da Kuzey Kafkasya Askerî Murahhaslığı görevine getirildi⁴⁰.

Bursa'nın işgalinin TBMM'de yarattığı travmatik hava, uzun süreler Meclisin gündeminden düşmedi. Meclisin 25 Eylül 1920 tarihli oturumunda Bursa'nın düşmesine neden olan askerî ve sosyal nedenler etraflıca tartışıldı. Özellikle işgal öncesinde olumsuz propaganda yapan din adamlarına dikkat çekildi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in "Hakikati bilmeniz için söylüyorum ki; son zamanlarda sükût-u ahlaka acı ve elemli misaller olmuştur. Bursa'da kisve-i ulemadan bir takım bedbahtlar, Yunan vürudunun halas ve necat getirdiğini söylemişlerdir" şeklindeki sözleri "lanet olsun" sözleriyle kesildi⁴¹. Konya Milletvekili Refik Bey'in şu sözleri meclisin genel havasını yansıtır nitelikteydi:

"Şerefiyle, şanıyla, kalbiyle, ruhuyla Türk olan o mukaddes ve mübarek Bursa, Yunanın sefil çizmeleri, sefil ayakları altında kalıyor. Yunan oraya geldikten sonra bir iki kalbi sefil, Yunanın lehine olmak üzere, mübarek ve mukaddes yerde dua ediyorlar. Elbette bu, şayanı dikkattir. Nasıl oluyor da Türkün mehdi zuhuru olan bir vilayette, düşman bu kadar ani olarak girdiği yerde muvaffakiyet temin ediyor da biz buna mukabil olmak üzere kalbleri, ruhları, vicdanları bizimle beraber olan dindaşlarımız arasında o bedbaht sefil insanları yaşıyoruz? Ve buna meydan veriyoruz?..."⁴²

Bursa'nın işgaline oldukça üzülen Bursa Milletvekili Muhittin Baha (Pars) Bey, işgalden hemen sonra camide kurban kesip dua edenlerin Hürriyet ve İtilafçılar olduğunu vurguladı⁴³. Bursa Milletvekili Operatör Emin Bey de Bursa'da Yunanlıları alkışlayanların "hükümetimizin lütfuna mazhar" olan Kırımlı Müftü Ömer⁴⁴ ve yine Kırımlı olan Hacı Ömer efendilerin olduğunu fakat bunların da Bursalı olmadığını belirtti⁴⁵.

⁴⁰ Yüceer, a.g.e., s.88-90.

⁴¹ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 4, Oturum 72, 25 Eylül 1336 81920), s.337.

⁴² **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 4, Oturum 72, 25 Eylül 1336 81920), s.339.

⁴³ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 4, Oturum 72, 25 Eylül 1336 81920), s.341.

⁴⁴ Operatör Emin Bey, bahsi geçen Bursa Müftüsü Ömer Fevzi Efendi'yi vurgulamaktadır. Fakat Varnalı olan müftünün Kırımlı olduğu yanlışlığına düşmüştür. Müftünün "hükümetimizin lütfuna" nasıl mazhar olduğu ise anlaşılammıştır.

⁴⁵ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 4, Oturum 72, 25 Eylül 1336 81920), s.342.

IV. Bursa'da Saltanata Bağlılık Mitingi

Yunanlılar, Bursa'yı işgalinden hemen sonra şehirde bir işgal yönetimi oluşturdu. Damat Ferit Paşa hükümeti, Hüdavendigâr vilayetini yeniden düzenlemek amacıyla Mülkiye Müfettişleri Esat ve Badi beyleri Bursa'ya gönderdi. Bunların hazırladığı rapora göre, Yunan işgalinin daha da genişlememesi ve şehirde hüküm süren umutsuzluğun ivedilikle telafisi için vilayet makamına gerekli atamaların yapılması istenmekteydi. Damat Ferit Paşa, Bursa valiliğine Ziver Bey'i atarken, vilayet genelindeki diğer idari ve mülki kadrolara da İstanbul yönetimine yakın yetkilileri getirdi⁴⁶.

Damat Ferit Paşa'nın atamaları ve Yunan askerinin caydırıcı gücüyle Bursa'da tam anlamıyla bir otorite kuruldu. Yunan işgalinden henüz iki ay bile geçmeden Bursalı ulema, meşayih, din adamları, erkân ve vilayet memurları belediye önünde yapılacak bir toplantıya davet edildi. 2 Eylül 1920'de saat 11.00'de gerçekleşen toplantı, binlerce şahsın katılımıyla bir miting havasına büründü. Bursa Valisi Ziver Bey⁴⁷, kalabalık halka padişahın ferman-ı hümayununu okuyarak onun selam ve saadet mesajlarını ilettiler. Ayrıca padişahın "hükûmet-i meşrularının niyat-ı halisanesi"ni beyan etti. Akabinde "Bursa'da fuzulen hükûmet etmek isteyen kuva-yı bagiyenin icbar ve tazyikine karşı kerhen bazı fetavaya imza atan ve mikdarı otuz dokuza baliğ olan ulema ve müderrisin namına" eski kadılardan Mustafa Asım Efendi, "imza hadise-i mekruha"sından duyduğu derin üzüntüyü dile getirdi. Ayrıca Kadı Efendi, Hilafete bağlılıktan hiçbir zaman ayrılmadıklarını vurgulayarak "hükûmet-i seniyece aff" ricasında bulundu. Ayrıca, bundan sonra da "şiar-ı sadakat ve ubidiyete münafi hâl ve hareketden sureti katiyede müctenib bulunacaklarını taahhüd ve beyan" etti⁴⁸.

Toplantı sonunda, ulemanın ağırlıkta bulunduğu, ayrıca bazı devlet adamı, memur ve sivil şahısları da içeren bir beyanname hazırlandı. Beyanname, sonradan İstanbul hükûmetine ve Matbuat Müdürlüğüne arz

⁴⁶ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XIX, S 55, Mart 2003, s.70.

⁴⁷ TBMM'nin 16 Nisan 1340 (1924) tarihli oturumunda Bursa Valisi Ziver Bey'in Millî Mücadele aleyhtarı faaliyetleri nedeniyle 150'likler listesine alınması için yoğun bir tartışma yaşanmıştır. Fakat listenin dolmuş olması nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Bk. *TBMM GCZ*. Devre 2, Cilt 4, 16 Nisan 1340 (1924), s.436-437.

⁴⁸ *BOA.*, DH. İ.UM. 19/1. Lef 2.

edildi⁴⁹. Beynamede yer alan 31 mühürden 12'sinde dikkat çekici şekilde isimler bulunmuyordu. Beyanname metni aşağıdaki gibiydi:

“Saltanat-ı Osmaniyenin ilk payitahtı olmak gibi müstesna bir kıymet-i tarihiyeyi cami bulunan vilayetimizde kuva-yı milliye terkibi altında katli nüfus, gasb ve garet [yağma] ve emsali mezalim ve fecaayi tatbikden bir dakika fariğ olmayan [vaz geçmeyen] asiler, en nihayet merkez-i saltanat-ı seniye ile de muhaberatı kath ederek ahali-i masume ile padişah-ı muazzamımız efendimiz hazretlerinin dahi aralarına girmek istemişler ve bu müddet zarfında bizlere günlerce gözyaşları dökdürmüşlerdi. Hüdaya hamd-ü senalar olsun, bugün o şakilerin pençe-i tasallutundan kurtulduğumuzu daire-i belediye pişgahında [önünde] valimiz Ziver Beyefendi hazretlerinin ferman-ı hümayunlarını dinledikten ve halife-i akdesimiz, padişah-ı azimimiz efendimiz hazretlerinin selam-ı şahanelerine mazhariyetle be-makama buyrulduktan sonra derin bir huzur ve müntedari ile his etdik. Filhakika her ferman-ı hümayun haiz-i manay-ı ulviyettir. Fakat itiraf ediyoruz ki merkez-i saltanat-ı seniye'den bu defa gelen ferman kudsiyet-i nişan, bu saday-ı mübeccel-i hakan başka bir mana-yı ulvi ile mala mal (çok dolu) idi. Ferman-ı hümayun'un kıraatını müteakib irfan penah valimiz Bey efendi hazretlerinin hükümdar-ı zişanımız, halife-i muazzamımız efendimiz hazretleriyle hükümet-i meşrualarının arzu ve amal-i necibanelerine aid hazuruna irad ettiği meşmul [kapsayıcı] hüküm ve mani, nutuk-ı belagat-ı aludine ulema tarafından sahte fetvalara cebren vaz-ı imza etdiklerine halife-i müslimin uğruna her an feday-ı hayata hazır olduklarına dair bir cevab tebliğ verilmiş ve cidden bu cevab teba-i sadıka-i şahanelerinin tercüman-ı kalbisi olmuşdur. Birçok asar-ı tarihiyemizle mübahi olan (övünen) Bursamızın şimdi de irfan penah valimizden dolayı zat-ı fehimanelerine bir kere daha müntedar kaldığını bilcümle ahali ve teba-i şahane namına arz ve iblağ eyleriz⁵⁰.”

Beynamede imzası bulunan şahıslar ise şöyleydi:

1. Bursa Medresesi Müderrisi Abdullah,
2. Bayezit Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir,
3. Karabaş Dergâh-ı Şerifi Postnişini Mustafa Nazif,

⁴⁹ BOA., DH. İUM. 19/1. Lef 5.

⁵⁰ BOA., DH.İ.UM. 19/1. Lef 3.

4. Orhan Cami-i Şerifi Müderrisinden Mehmet Rıza,
5. Sadi Dergâh-ı Şerifi Postnişini Ulemadan İsmail Hakkı,
6. Belediye Reis Vekili Hafız Ömer Paşa,
7. İvaz Paşa Medresesi Müderrisi Mehmed Ali,
8. Hüdavendigar Merkez Kürsü Şeyhi Tayfur Sabri,
9. Merkez Müftüsü Vekili Feraizci Ahmed Hamdi,
10. Süleyman Paşa Medresesi Müderrisi Ahmed Hamdi,
11. Bursa Merkez Müftüsü Müsevvidi Ahmed İzzet,
12. Reis'ül Müderris Kırşehirli Yusuf Ziya,
13. Bağvızade Müderrisinden Mehmet Sadık,
14. Kaşıkçızade Medresesi Müderrisi Ahmed Hamdi,
15. Arslanzade Medresesi Müderrisi Yusuf Kenan,
16. Meclis-i İdare Azasından Hacı Paşazade Rıza,
17. Reis'ül Meşayih ve Tarik-i Kadriye'den Şeyh Vehimi,
18. Eşrafdan Servet Bin Zade Mustafa Asaf,
19. Tüccardan Kayserili Mehmed Kamil⁵¹

Beynamede imzası bulunan 19 kişi, ağırlıklı olarak Bursa'da değişik kurumlara mensup ulema ve din adamından oluşmaktadır. İçlerinde 2 mülki memur ile biri eşraf diğeri de tüccar iki sivil şahıs daha bulunmaktadır. Bu şahıslardan Reis'ül Müderris Kırşehirli Yusuf Ziya, Bayezit Paşa Medresesi Müderrisi Abdülkadir, Bursa Medresesi Müderrisi Abdullah ve Bursa Merkez Müftüsü Müsevvidi Ahmed İzzet Beyler, Ankara Müftüsü Rıfat Efendi'nin başkanlığında hazırlanan Ankara Fetvası'na imza atanlar arasındaydı. Bu şahıslar, büyük olasılıkla Ali Fuat Paşa'nın 21 Nisan 1920'de Bursa Belediyesinde yaptığı toplantıda da Kuvayimillîye'ye destek vermişti. Fakat bunların sonradan TBMM hükûmeti aleyhine tavır koydukları görülmektedir. Beyannameye imza atanlar arasında taşradan kimsenin olmaması dikkat

⁵¹ Aynı belge.

çekicidir. Bu tablo, Yunan baskısını daha çok hisseden taşranın Bursa merkezin aksine Kuvayımilliyecileri desteklediği yönünde yorumlanabilir.

Anlaşıldığı üzere beyannamede bulunanlar, Kuvayımilliye'yi “katli-nüfus, gasb ve garet ve emsali mezalim fecaayii tatbik” etmekle ve Saltanat-ı Seniyye ile masum ahali arasına girerek onların iletişimlerini kesmekle suçluyordu. Ayrıca daha önce kendilerine “cebren” imzalatılan “sahte” fetvayı inkâr ediyor ve “halife-i müslimin uğrunda her an feda-yı hayata hazır” olduklarını vurguluyordu. Önde gelenlerin bu tarz söylemleri, Yunan işgalinde bulunan ve Damat Ferit Paşa'nın otoritesini tam anlamıyla kurduğu Bursa'daki havanın tamamen Ankara hükûmeti aleyhine değiştiğini göstermektedir.

Bursa, düzenli ordunun istirdadına kadar iki yıl iki ay ve iki gün Yunan işgalinde kaldı. Bu zaman zarfında Yunanlılar, “Halife ordusu”na layık (!) politikalarla halkı kontrol etmeye çalıştı. Bu bağlamda Millî Mücadele karşıtı din adamları ve yerli iş birlikçi basın⁵², Yunanlıların şehirde otorite kurmalarına yardımcı oldu. Buna ilaveten şehirde bulunan millîci din adamı ve Kuvayımilliyeciler, padişah taraftarı ve iş birlikçi gruplar tarafından sindirildi.

V. Bursa'nın İstirdadı

Türk ordusu, 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz ve akabinde yaptığı 30 Ağustos 1922 tarihli Başkomutanlık Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmını imha etti. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Eylül'de verdiği “Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!” emriyle hareket eden Türk ordusu, 9 Eylül'de İzmir'e girdi. 11 Eylül'de ise Bursa, işgalden kurtarıldı⁵³. Millî Müdafaa Vekili Kazım Bey, TBMM'de milletvekillerine Bursa'nın kurtulduğu müjdesini verdi. Ardından, İzmir ve Bursa'nın kurtuluşundan dolayı M. Kemal Paşa'ya bir tavrile Türk milletinin şükran ve teşekkürleri sunuldu⁵⁴.

⁵² Millî Mücadele'de Bursa'da iş birlikçi basın organları ve yayınları üzerine bir araştırma için bk. Raif Kaplanoğlu, “İşgal Yıllarında İşbirlikçi Basın”, <http://www.bursamuhelif.com/%E2%80%A8isgal-yillarinda-isbirlikci-basin%E2%80%A8-raif-kaplanoglu/>

⁵³ Yüceer, **a.g.e.**, s.123.

⁵⁴ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 23, Oturum 100, 11 Eylül 1338 (1922), s.619-620.

Bursa'nın kurtuluşunun ilanıyla birlikte Bursa milletvekilleri Muhittin Baha, Dr. Emin ve Şeyh Servet beyler, Bursa'ya geldi. Milletvekilleri, TBMM'ye gönderdikleri telgrafta Yunanlıların şehre zarar vermeye fırsat bulamadan kaçtıklarını arz ederek, halkın TBMM'ye şükranlarını ve millî hükûmete saygılarını sundu⁵⁵. 15 Eylül 1922 günü Bursa'da kurtuluş vesilesiyle büyük bir miting düzenlendi. Bursa halkı, M. Kemal Paşa'ya bir şükran borcu olarak TBMM'nin Bursa'ya teşrifini arzuladı. Bunun üzerine bahsi geçen Bursa milletvekilleri ile Belediye Başkanı Muhtar Bey, TBMM'ye kendilerini Bursa'ya davet eden bir telgraf gönderdi⁵⁶. TBMM, bu daveti Meclisin 23 Eylül 1922'de yaptığı gizli oturumda ayrıntılı olarak müzakere etti. Oturumda 45 milletvekili, Meclisin Bursa'ya gitmesi yönünde bir karar verdi. Milletvekillerinin fikir ayrılığına düştüğü bu görüşmede, Meclisin yoğunluğu göz önüne alınarak takririn ertelenmesine karar verildi⁵⁷. Fakat ilerleyen zamanda Meclisin Bursa'ya gitmesi mümkün olmadı.

Bursa'yı Yunan işgalinden kurtaran 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'nın Bursa Belediye'sinde halka yaptığı konuşma, Bursalı ulema ve eşrafa olan kırgınlığın hâlâ izlerini taşımaktaydı. Paşa, konuşmasının bir bölümünde “efendiler” hitabına kafalarını kaldıran kravatlı, ceketli seçkinlere dönerek topluluğun arkasında üstü başı perişan Kuvayımilliyecileri işaret ederek şöyle diyordu: “Ben size demiyorum efendiler diye. Dağda eşeğini satıp, eline tarayı kapıp gelen ve Yunanı buradan kovalayan, dağdan inen efelere Kuvayımilliyecilere efendiler diyorum. Evlatlarım! Sizinle gurur duyuyorum⁵⁸” Şükrü Naili Paşa'nın bu acı vurgusu, Bursa'nın Millî Mücadele tarihinin özeti gibidir.

⁵⁵ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 23, Oturum 106, 21 Eylül 1338 (1922), s.135.

⁵⁶ **TBMM ZC**, Devre 1, Cilt 2, Oturum 105, 20 Eylül 1338 (1922), s.107.

⁵⁷ **TBMM GCZ**, Devre 1, Cilt 3, 23 Eylül 1338 (1922), s.806-811.

⁵⁸ Bursa'da Dağ Yöresi olarak bilinen bölge, Bursa'nın işgalinden sonra Kuvayımilliye'nin ilk kurulduğu merkezlerden biriydi. Bursa ile Ankara arasındaki bilgi ve istihbarat akışı uzun zaman Dağ Yöresi üzerinden sağlandı. Sonradan Yunanlılarca işgal edilen bölge, büyük acılara maruz kalmasına karşın Dağlı efeler aracılığıyla Millî Mücadele'ye desteğini sürdürdü. Bursa'nın işgalden kurtulduğu gün dağdan şehre ilk inenler, 500 kişilik kuvvetiyle Kabakçı Salih Efe ile Püskülsüz İsmail'in çeteleriydi. Bunlar, Yunanlıların kaçarken şehri yakmalarını ve yağmalarını önledi. Bk. Ömer Faruk Dinçel, **Bursa Dağ Yöresi**, Bursa 2017, s.182-187.

SONUÇ

Bursa, Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olması ve köklü bir medrese kültüründen gelmesi hasebiyle diğer şehirlere nazaran saltanata ve hilafete güçlü bağlarla bağlıydı. Bu nedenle Bursa'da toplumu yönlendirme kabiliyetine sahip nüfuzlu ve güçlü bir ulema sınıfı mevcuttu. Özellikle işgal döneminin halk üzerinde yarattığı umutsuz ve kaotik vaziyet, ulemayı daha ön plana çıkardı. Bununla birlikte Mondros'un akabinde başlayan işgallerin ardından Bursa ve çevresinde bir Kuvayımilliyeciler örgütlenmesi sağlandı. Ancak İstanbul hükûmetinin Kuvayımilliyeciler aleyhinde verdiği fetvadan sonra Bursa'daki hava, Kuvayımilliyeciler aleyhine döndü. Kuvayımilliyecilerin halife padişahın otoritesine isyan ettiği ve bunların "dinsiz" İttihatçılar olduğu yönündeki propaganda, Bursa'da güçlü bir taban buldu. Bunda saltanat yanlısı ulemanın halk üzerindeki nüfuzu ve propagandası şüphesiz ki önemli rol oynadı.

Millî Mücadele'de Bursa, padişah taraftarı gruplarla Kuvayımilliyeciler arasında bölünmüş durumdaydı. Halkın düştüğü bu ikilem, şehirde bir direniş ruhunun oluşmasını engelledi. İstanbul yanlısı ulemanın Yunan ordusunun halife ordusu olduğu ve saltanat hukukunu korumak üzere geldiği yönünde askerler arasında yaptığı propaganda, şehrin işgaline zemin hazırladı. Yunan işgali ve akabinde Damat Ferit Paşa hükûmetinin otoritesini kurmasıyla birlikte, Bursa, saltanat yanlısı ulema ve din adamlarının kontrolüne geçti. Fakat taşradaki ulema, ağırlıklı olarak Kuvayımilliyeciler'i desteklemeye devam etti. Bursa Müftüsü Hacı Ahmed Hamdi Efendi gibi vatansever ulema, büyük riskler alarak halkı Millî Mücadele saflarına davet etti. Fakat az sayıdaki bu vatansever din adamları, ya İstanbul hükûmeti ve Yunan işgal güçleri veya işbirlikçi guruplar tarafından sindirildi.

Yunan işgalinden henüz iki ay bile geçmeden Bursa Belediyesi önünde yapılan saltanata bağlılık mitingi, Millî Mücadele tarihinde talihsiz bir olaydır. Bursa halkının ulema öncülüğünde Yunanların güdümünde toplanan bu mitinge sürüklenmesi üzücüdür. Miting sonunda ağırlıklı olarak ulemadan oluşan bir heyetin kaleme aldığı beyannamede, Kuvayımilliyeciler, ülkedeki savaşın ve kaotik ortamın baş sorumlusu olarak görüldü. Dolayısıyla beyanname, Bursa'da bulunan az sayıdaki millici için başlatılan cadı avını bir anlamda meşrulaştırdı. İşgal öncesinde Ali Fuat Paşa liderliğinde hazırlanan Bursa fetvası ve sonrasında Ankara fetvasına imza atan bazı din adamlarının

söz konusu beyannameye destek vermesi düşündürücüdür. İşgal döneminde Bursa'ya hâkim olan atmosfer, şehrin iki yıl boyunca Yunanlılar tarafından nasıl sorunsuz bir şekilde idare edildiğinin ipuçlarını vermektedir. Millî Mücadele'de Bursa'da İstanbul yanlısı ulemanın ve istismar ettiği halkın oynadığı olumsuz rol, TBMM'de şiddetli tepkiler yarattı. Gerek Şükrü Naili Paşa'nın seçkinlere karşı Kuvayımilliye'yi öven konuşması ve gerekse Bursa halkının Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin Bursa'ya davetine verilen olumsuz cevapta bu tepkinin izlerini görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akkılıç, Yılmaz, **Kurtuluş Savaşı'nda Bursa, Birinci Kitap (Mondros'tan İşgale)**, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa 2008.

Bozkurt, Celil, “Yunanlıların Millî Mücadele’de Bursa’da İdare-i Muhtariye Kurma Çabaları”, **100. Yılında 19 Mayıs ve Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu, 11-14 Haziran 2019, Samsun (Basılmamış bildiri).

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

Çarıklı, Hacim Muhittin, **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1967.

Çelik, Recep, **Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.

Diñçel, Ömer Faruk, **Bursa Dağ Yöresi**, Bursa 2017.

Eğilmez, Mümtaz Şükrü, **Millî Mücadele’de Bursa**, Yay. Haz. İhsan Ilgar, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1980.

Erdeha, Kamil, **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadele'nin Muhasebesi**, Tekin Yayınevi, İstanbul 1998.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 35, Vesika No:875.

Kaplanoğlu, Raif, “İşgal Yıllarında İşbirlikçi Basın”,
<http://www.bursamuhelif.com/%E2%80%A8isgal-yillarinda-isbirlikci-basin%E2%80%A8-raif-kaplanoglu/>

Kaplanoğlu, Raif, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Bursa (1876-1926)**, Avrasya Etnograf Yayınları, İstanbul 2006.

Onar, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Sarıkoymuncu, Ali, **Millî Mücadele’de Din Adamları**, Cilt I, 5. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.

Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt I, 8. Baskı, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987.

Sofuoğlu, Adnan, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XIX, S 55, Mart 2003.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 3, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

TBMM Albümü (1920-2010), Cilt I (1920-1950), 2. Baskı, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi (TBMM GCZ), Devre 1, Cilt 3, 23 Eylül 1338 (1922).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıt Ceridesi (TBMM GCZ), Devre 2, Cilt 4, 16 Nisan 1340 (1924).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 2, Oturum 30, 8 Temmuz 1336 (1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 2, Oturum 31, 10 Temmuz 1336 (1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 2, Oturum 32, 12 Temmuz 1336 (1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 2, Oturum 105, 20 Eylül 1338 (1922).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 4, Oturum 72, 25 Eylül 1336 81920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 23, Oturum 100, 11 Eylül 1338 (1922).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), Devre 1, Cilt 23, Oturum 106, 21 Eylül 1338 (1922).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HSDHADB (Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey Evrakı) 6/41.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. İ.UM (Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umumiyye) 11/9.

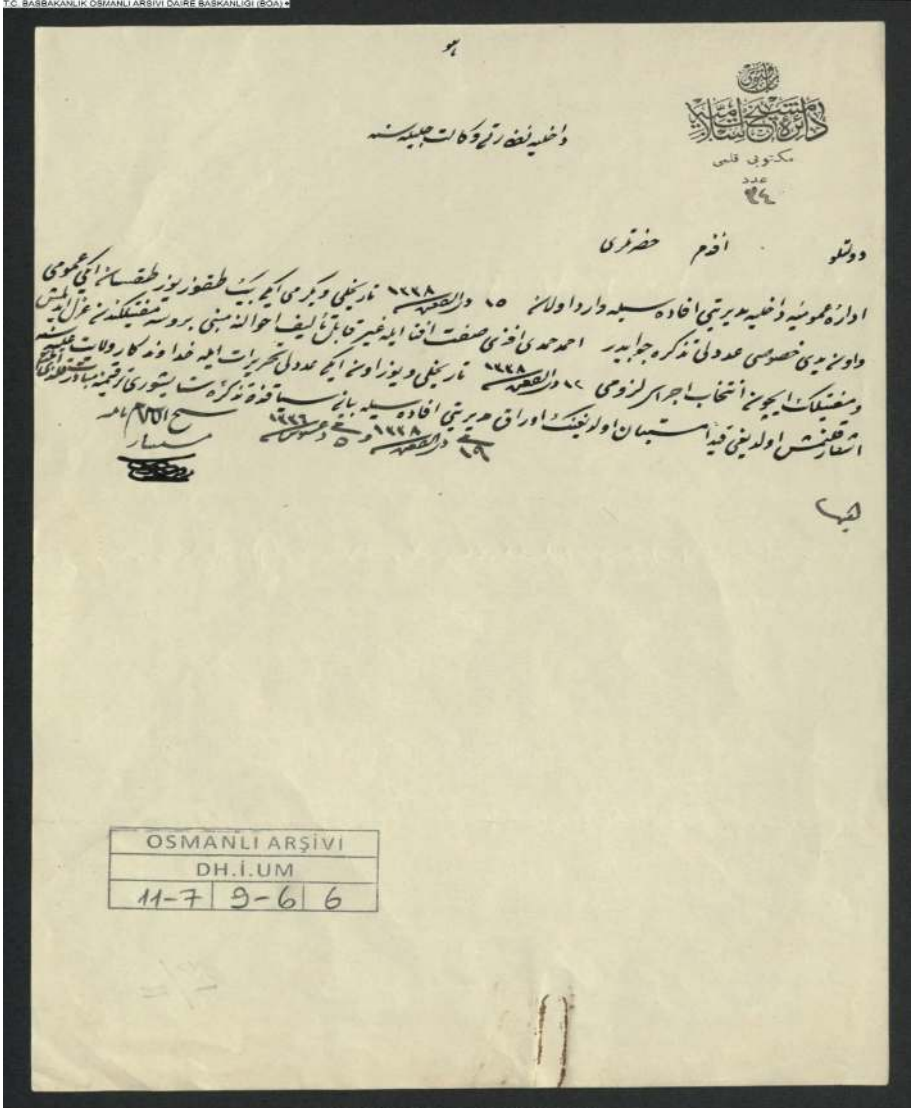
Yurtsever, Serdar, **Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008.

Yüceer, Saime, **Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci**, Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa 2001.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 17. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

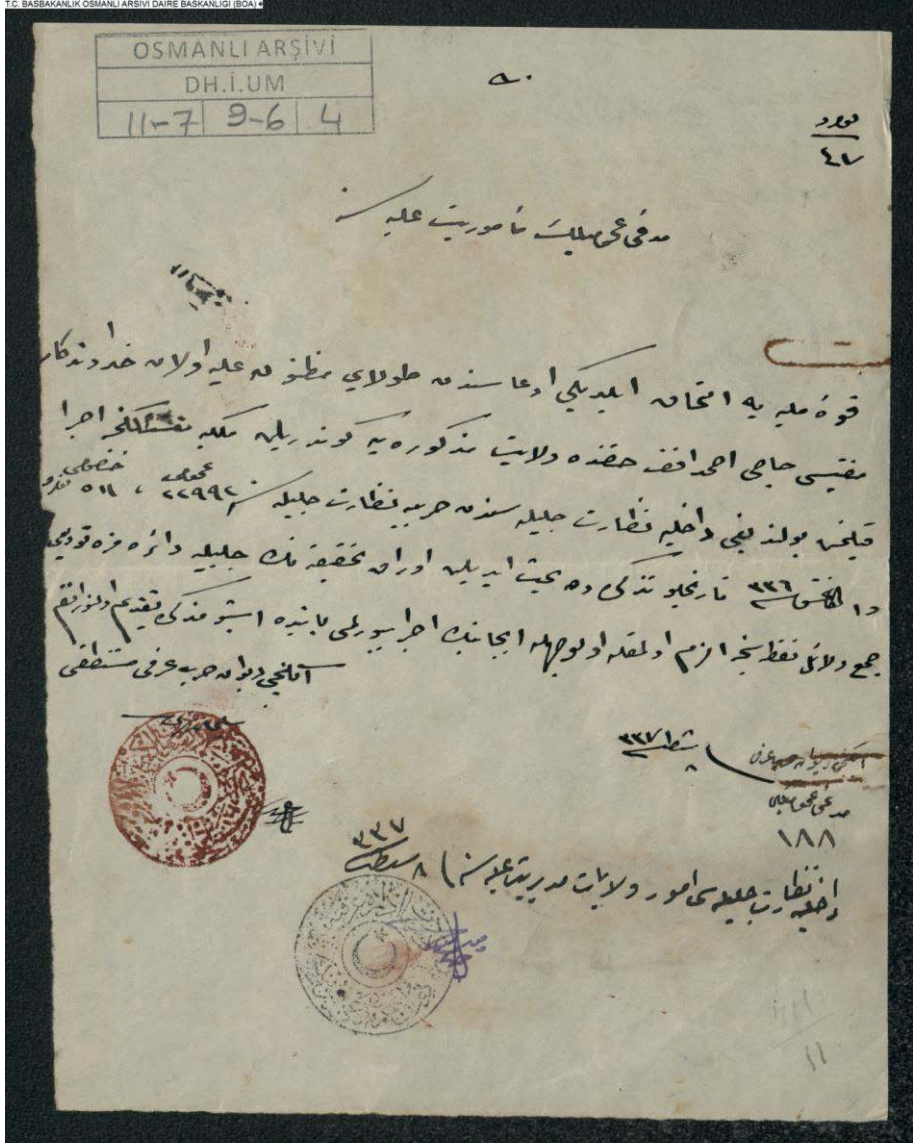
EKLER

Ek-1. Bursa Müftüsü Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin görevinden azledildiğine dair Meşihat Dairesinin kararı. (BOA., DH. İUM.11/9)

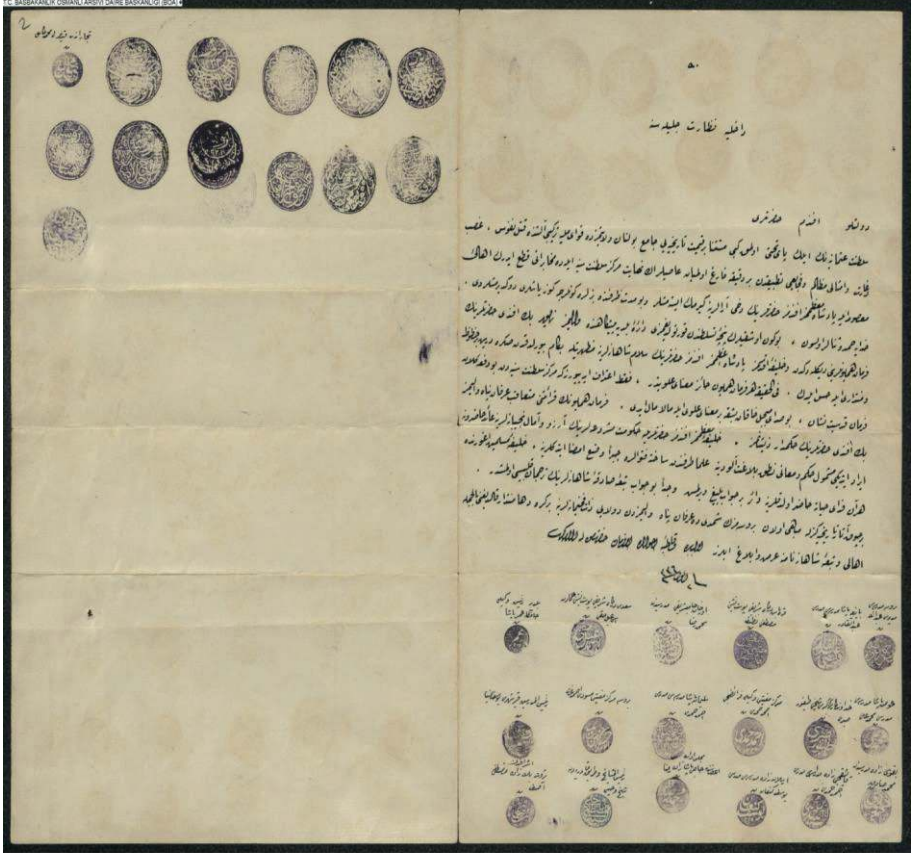

DH.İ.UM.00011.7.00009.6.006

Ek-2. Bursa Müftüsü Hacı Ahmed Hamdi Efendi'nin Divan-ı Harbi-i Örfiye verilmesi kararı. (BOA., DH. İUM.11/9)

Ek-3. Bursa ulema ve eşrafının 2 Eylül 1920'de Bursa Belediyesi önünde gerçekleştirdiği saltanata bağlılık mitingi ve imzaladıkları beyanname. (BOA., DH. İUM. 19/)

DH.LUM.00019.13.00001.58.003

Ek-4. Bursa Valisi Ziver Bey'in 2 Eylül 1920'de Bursa Belediyesi önünde gerçekleştirilen saltanata bağlılık mitingi hakkında Dâhiliye Nezaretinin bilgilendirmesi. (BOA., DH. İUM. 19/1)

